Ксенија Ј. Кончаревић*
Катедра за славистику
Филолошки факултет
Универзитет у Београду
kkoncar@mts.rs

УДК 811.161.1:271.22“199/“(470)
https://doi.org/10.18485/slavistika.2024.28.2.1
Оригинални научни рад
примљен 24. 7. 2024.
прихваћен за штампу 24. 12. 2024.

ЈЕЗИЧКА ПОЛИТИКА РПЦ У ПОСТСОВЈЕТСКОЈ ЕПОСИ: ИЗМЕЂУ ИЗАЗОВА И МОГУЋИХ ОДГОВОРА

У раду се разматрају социолингвистичке и историјско-културолошке претпоставке увођења руског језика у богослужење. Констатује се да на плану језичке политике РПЦ још од 90-их година XX века коегзистирају архаизаторске и новаторске тенденције, с тим што су током минуле деценије новаторске тенденције, које воде порекло још из доба припрема за Помесни сабор, 1905–1917. и самог Помесног сабора РПЦ 1917–18. године, оснажене. Учињено је веома много на плану превођења корпуса богослужбених књига (закључно са 2023. Институт Св. Филарета Московског издао је осам томова литургијских текстова у преводу на руски језик). У склопу рада презентирају се и методолошка полазишта колектива аутора ових успелих идиоматских превода.

Кључне речи: руски језик у богослужбеној употреби, црквенословенски језик, језичка политика Цркве, превођење литургијских текстова.

The paper discusses the sociolinguistic and historical-cultural assumptions of the introduction of the Russian language into worship. It is noted that since the 1990s, archaizing and innovative tendencies have coexisted in the language policy of the Russian Orthodox Church, bearing in mind that the past decade saw the strengthening of innovative tendencies, which originate from the time of preparations for the Local Council, 1905–1917, and the Holy Council of the ROC in 1917–18 . Much has been done in terms of translating the corpus of liturgical books (as of 2023, the Institute of St. Philaret of Moscow has published eight volumes of liturgical texts translated into Russian). As part of the work, the methodological starting points of the collective of authors of these successful idiomatic translations are presented.

Keywords: Russian language in liturgical use, Church Slavonic language, language policy of the Church, translation of liturgical texts.

Двадесети век унео је значајне новине у мисију и комуникацију Цркве, које се везују пре свега за идеје литургијског покрета, чије је деловање довело до схватања да је свесно учествовање у свештенорадњама Цркве упоришна тачка обнове богослужења, јер је најмоћније средство мисије, најважнија компонента катихезе свесно, промишљено и доживљено, учешће у богослужењу. Литургијски покрет, зачет још средином XIX

* https://orcid.org/0009-0008-4536-2669

века, у Римокатоличкој цркви добија пуно признање заслугом Другог ватиканског концила (1962–1965. године), током кога је промовисан документ *Конституција о светој Литургији* (Sacrosanctum concilium 1986: 6–71), у којем се, између осталог, истиче да Црква жели да сав верни народ приведе „пуном, свесном и активном учествовању у литургијским обредима које изискује сама природа Литургије и на који хришћански народ (лаос) силом крштења има право и дужност". Активно учешће верницима треба омогућити „усклицима, одговорима, псалмима, припевима, песмама, чиновима", стога ће употреба савремених националних језика „неретко бити веома корисна" (Sacrosanctum concilium 1986: 17, 21–23). Без обзира на веома умерено формулисање ставова о богослужбеном језику, као и предлагање да се на латинском језику служи у катедралама и монашким заједницама, превагу у католицизму веома брзо односе национални језици – не стихијски, него са одобрењем (за сваки појединачно и за сваки конкретан превод) Апостолске столице и надлежних црквених територијалних власти (Вукашиновић 2001: 94). У оквиру Римокатоличке цркве потом је развијана теоријска основа превођења богослужбених текстова са латинског на националне језике, која се своди на три одновна принципа: *traditio* (верност оригиналу), *traductio* (идиоматска транспозиција на језик превода, његовим природним средствима, уз поштовање смисаоне и динамичке адекватности оригиналу) и *adaptatio* (инкултурација текста) (детаљније в. Дубинин 2020).

У православном свету покрет за литургијску обнову добија свој пуни замах већ средином XX века, пре свега захваљујући деловању руских емигрантских теолога окупљених око Академије Светог Сергија у Паризу (прот. Сергије Булгаков, прот. Николај Афанасјев, Б. И. Сове) и у Америци (А. Шмеман). Међутим, најопсежније организовано, институционално, теолошки фундирано настојање да се спроведе литургијска реформа у Православљу било је предузето још на Помесном сабору РПЦ 1917–1918. године, за који су се опсежне припреме спроводиле још од 1905. године. Није случајно што је управо Руска црква у то доба била најистакнутији носилац идеја литургијског покрета у православном свету, посебно ако имамо на уму процват литургијског богословља у руској средини у другој половини XIX и почетком XX века, али и недостатке везане за опште стање у Цркви, особито за низак ниво литургијске културе, што је резултирало свеопштим незадовољством – од јерархије до лаиката – али и тежњом за спровођењем организованих мера које ће допринети превазилажењу уочених слабости (исп. Балашов 2000: 15–22; Фирсов 2000: 29–65), међу којима је нарочито био изражен проблем неразумевања богослужбених текстова, а ово је резултирало формално-обредним, магијским односом према литургијској речи.

Свети архијерејски синод РПЦ затражио је 27. јула 1905. године од епархијских архијереја да му на основу стандардизованог упитника упуте представке о томе шта у животу Цркве треба обновити или изменити. Међу питањима упућеним архијерејима није било посебно формулисаног питања које би се непосредно тицало језичке политике, али је индикативан податак да је 28 архијереја (од 80 анкетираних) сматрало за потребно да, разматрајући проблематику богослужења, посебно нагласи њене лингвистичке аспекте, односно потребу да се црквенословенски текст иновира или да се службе почну преводити на савремени руски стандардни језик (исп. Балашов 2000, 24–31; Кравецкий, Плетнева 2001: 61–73).

Овде је неопходно напоменути да се идеја о осавремењивању језичког богослужбеног израза преводима служби на руски језик у Русији појавила и прве плодове у самој реализацији донела у XIX веку. Средином века, 1855–1856. појавило се прво издање богослужбених канона са паралелним текстовима на грчком, црквенословенском и руском језику (прев. проф. Ј. И. Ловјагин), које је, међутим, било намењено бољем разумевању и компарирању ових текстова, али не и богослужбеној употреби превода на руски језик. Четврто издање ове књиге садржало је, што је индикативно, само руски текст. Убрзо ће Ловјагиново дело наставити и други преводиоци – махом професори богословија и учени клирици (в. Сове 1970: 33–43; Дашевская 2020: 27–29, 50–51). Међутим, једини зборник који је био намењен богослужбеној употреби, превасходно у духовним академијама, био је *Собрание древних литургий восточных и западных в переводе на руссский язык*, издат у пет томова од 1874. до 1878. године.

Године 1917. Предсаборско веће ставило је на дневни ред питање богослужбеног језика. Дана 10. јула 1917. једногласно су заузети ставови који су потом упућени Сабору, о томе да је увођење руског или украјинског језика у богослужење допустиво, с тим што је тренутна и посвудашња замена црквенословенског језика у богослужењу руским или украјинским и неостварљива и непожељна, осим парцијално (читање *Јеванђеља*, *Апостола*, појединих молитава, појање химни) (Материалы 1999: 343). Финални документ који ће 29. августа (11. септембра) 1918. године бити усвојен и на Саборском већу, а затим, дан касније, на Савету епископа, којим је председавао патријарх московски и све Русије Тихон (Белавин), потврђује одлуке Предсаборског већа, констатујући да: „1. Црквенословенски језик у богослужењу представља велико и свештено наслеђе руске прошлости и стога се он мора чувати и неговати као основни богослужбени језик. 2. Признаје се легитимност богослужбене употребе општеруског и малоруског (=украјинског) језика. 3. Тренутна и свеобухватна замена црквенословенског језика савременим није ни пожељна, ни остварљива. 4. Пожељно је, ради

постизања бољег разумевања, већ у овом моменту приступити укључивању руског и украјинског језика у богослужење (читање *Апостола* и *Јеванђеља*, поједине богослужбене песме и молитве, замена појединих речи и већих синтаксичких целина), под условом да постоји одобрење надлежних црквених власти. 5. Ако се нека парохија изјасни за богослужење на савременом језику, њеном захтеву се може удовољити под условом да превод буде одобрен од црквених власти. 6. Свето Јеванђеље у таквим случајевима читаће се на два језика – црквенословенском и савременом (руском или украјинском)" (Кравецкий 1994: 70–71). Пошто су га поменуте две инстанце усвојиле, документ је послат, са препоруком за одобрење, Највишој црквеној управи (ВЦУ), али стицајем околности (револуционарна дешавања, недостатак времена за привођење рада Сабора крају) на овом највишем нивоу он није био разматран. Ипак, то не доводи у питање правно дејство овог документа, јер је већ сам чин његове предаје највишој инстанци аутоматски значио његово ступање на снагу, сходно уредби о раду Сабора у ванредним условима (исп. Кравецкий 1994: 71; Балашов 2000: 156–157).

Саборске иницијативе, као и вишедеценијске претходне напоре на редиговању и превођењу црквенословенских текстова компромитоваће за дужи период припадници расколничке тзв. „Живе Цркве". Један од лидера и идеолога ове фракције сукобљене са канонском јерархијом и лојалне совјетским властима, А. Веденски, писао је: „Залажемо се за очишћење и поједностављење богослужења и његово приближавање рецепцији народа. Ревизија богослужбених књига и месецослова, увођење древноапостолске једноставности у богослужење [...] , матерњи језик наместо обавезног црквенословенског" (Левитин-Краснов, Шавров 1996: 228–229). Године 1924, на сабору Савеза „Црквена обнова" донета је резолуција у којој се истиче да је прелажење на руски језик у богослужењу изузетно вредна и значајна тековина данашњице и „оруђе еманципације народних маса од слепог, сујеверног клањања пред моћном речју, од дрхтања пред формулом"; да се у свим храмовима Савеза препоручује служење литургије на руском језику; да се благослови и слобода литургијског стваралаштва (интегрални текст в. у: Левитин-Краснов, Шавров 1996: 580). Практична реализација ових одлука свела се на покушај реформисања поретка Литургије што га је предузео митрополит Антонин Грибановски, полазећи од Златоустове Литургије уз њено допуњавање елементима неких ранохришћанских литургија. По овоме тексту активно се служило 20-их година, али и неколико деценија касније у руској емигранстској средини (Левитин-Краснов, Шавров 1996: 309–334); анализа текста, међутим, показује да Грибановски није успео да своју замисао оствари искључиво средствима савременог руског језика, него је морао посезати и за потенцијалима црквенословенског, што лингвистич-

ки израз овога текста чини хибридним по карактеру. Штавише, потоњи реставратори чина Литургије, међу којима савремени истраживачи најталентованијим сматрају свештеника Константина Смирнова (Кравецкий 1994: 80; Кравецкий, Плетнева 2001: 213), и поред настојања да обезбеде „већу проживљеност, осмишљеност и снагу утиска што га чин Литургије изазива у души онога ко се моли" (Программа 1999: 375), опредељују се да језик ревидиране службе остане црквенословенски, с тим што се Канон Евхаристије презентира и у преводу на руски језик. У превођењу богослужбених текстова на РЈ најбоље резултате постигао је свештеник Василије Адаменко. У своме преводилачком напору Адаменко узима у обзир искуство својих претходника (митр. Антонина Грибановског, Н. Нахимова, Ј. Ловјагина и Н. Кедрова), али у свом раду одлази даље – и квантитативно (он је успео да публикује преводе три Литургије, чина свенощног бдења, *Требника*, низа молитвословља из *Триода* и *Минеја*, а у његовој рукописној заоставштини пронађени су преводи великог броја служби), и квалитативно (имамо на уму не само зрелост преводилачких решења, него и чињеницу да је превођењу Адаменко приступао са јасном намером да текстови нађу примену у богослужењу, због чега је и њихова метричка структура, ритам и прозодија, на основу вишекратне апробације, била саображена захтевима појачке реализације) (детаљније в.: Кравецкий, Плетнева 2001: 216–229; о његовим теоријским гледиштима в. Адаменко 1997: 45–51). О квалитету Адаменкових превода довољно говори већ и чињеница да је 1930. он добио дозволу од митрополита московског Сергија за богослужење на РЈ предложеним преводима (текст документа в. у: Кравецкий 1994: 82; текст интегралне преписке између Адаменка и митрополита Сергија в. у: Кравецкий, Плетнева 2001: 329–333), што је, очито, било у потпуној сагласности са одлукама Сабора из 1918. У оквиру „Живе Цркве" био је разрађен и 1929. публикован пројекат издавања богослужбене литературе на руском језику следећим редоследом: *Служебник*, *Требник*, *Каноник*, *Часослов*, *Служба великих Господњих и Богородичних празника*, *Октоих*, *Архијерејски Служебник*, *Молитвослов* (Кравецкий, Плетнева 2001: 213) Међутим, у пракси верници нису прихватили ове иновације, посебно не русификацију богослужења, тако да већ од средине 20-их година и у самој „Живој Цркви" долази до постепеног враћања на црквенословенско богослужење (Кравецкий, Плетнева 2001: 222). С друге стране, идеје о реформисању богослужбеног језика и богослужења уопште спонтано ће бити напуштене и од јерархије РПЦ (укључујући и самог патријарха Сергија) пре свега услед неповољних историјских околности, а затим и због компромитујућег искуства следбеника „Живе Цркве". У потоњим деценијама у РПЦ апсолутно је преовладала употреба црквенословенског језика, при чему, нагласићемо, то није била само ствар текуће праксе, него и принципијелне позиције

руске јерархије. На руском језику служило се једино по изузетку, уколико су за то постојали мисионарски разлози (дијаспора, национално мешовите средине или предели настањени неруским живљем), или експериментално (духовне школе, поједине парохије). Од краја 80-их година, периода који је протекао у знаку обележавања хиљадугодишњице христијанизације Русије и грандиозне обнове црквеног живота након вишедеценијских прогона, чула су се прва залагања за преиспитивање употребе црквенословенског језика било његовим осавремењивањем, било постепеним увођењем руског језика (међу поборницима увођења руског посебно се истакао архиепископ смољенски и виборшки, потоњи руски патријарх Кирил Гундјајев). Архијерејски сабор из 1994. године, позитивно реагујући на констатацију Патријарха Алексија II из уводног реферата о томе да је неопходно обратити пажњу на „питање приближавања литургијске и свеукупне културе Православља рецепцији наших савременика у мисионарском циљу" и „учинити богослужење приступачнијим људима" (Архиерейский Собор 1994: 81–82), донео је одлуку да, „ради приближавања смисла свештенорадњи и богослужбених текстова" данашњем поколењу хришћана, формира посебну синодалну комисију у чији састав ће ући представници синодалних установа, духовних школа и других црквених институција, као и стручњаци из области историје и филологије, а која ће, између осталог, „наставити редиговање богослужбених текстова отпочето у нашој Цркви почетком овога столећа" (Архиерейский Собор 1994: 176–177). Овом проблематиком позабавио се и свечани Сабор сазван поводом прославе 2000-годишњице хришћанства, на коме је 16. јануара 2000. дат благослов за „наставак посла на редиговању богослужбених текстова са циљем олакшавања њихове рецепције верницима" (цит. према: Балашов 2000: 438).

Увођењем РЈ у богослужење током 90-их година најактивније се бавило московско „Сретењско братство", а потом и из њега поникла Московска висока православно-хришћанска школа (данас Институт) „Св. Филарет Мисковски" на челу са презвитером Георгијем Кочетковом (о његовим теоријским гледиштима в. Кочетков 1997: 52–65), чију делатност на овом плану су подржали истакнути интелектуалци попут С. С. Аверинцева и Н. Струвеа, затим експерт за питања језика религије и Цркве филолог Н. Б. Мечковска, сарадници еминентног часописа за књижевност, уметност и друштвена питања Новый мир А. Архангељски, И. Родњанска, Р. Гаљцева, више аутора прилога у часописима Литературная учеба, Независимая газета и др. Ипак, њихов рад на „русификацији богослужења" наишао је на негативан одјек у широј црквеној јавности: у кулурној и друштвеној периодици критички став не само према групи окупљеној око Кочеткова него и према самој идеји супституције црквенословенског језика руским или иновираним црквенословенским

стандардом током 90-их година преовладавао је у часописима Москва, Свет разума, Наш современник, делимично Русская литература (углавном не из лингвистичких разлога), док су „иноватори" своје ставове публиковали у часопису Православная община, зборницима Језик Цркви (1995, 1997, 1998, 1999). О аргументима који су истицани током расправе из 90-их година може се стећи комплетнија слика на основу позивања на ставове неких учесника у њој. Тако, С. С. Аверинцев у предговору првом тому књиге *Православное богослужение: русифицированные тексты чинов вечерни, утрени, литургии св. Иоанна Златоуста*, афирмативно се односећи према понуђеним преводима и према самој идеји о превођењу богослужбених текстова на савремени руски језик, истиче да су се „свети Ћирило и Методије, одбацивши тзв. тројезичну јерес, залагали за литургију на народу разумљивом језику: управо у томе (а не у овековечењу црквенословенског језика) састоји се истинска верност делу Солунске браће)" (Аверинцев 1994: 10). Н. Струве у истом духу поставља питање руској црквеној и друштвеној јавности: „Зашто смо приморани да реч о спасењу људскога рода слушамо на архаичном, вештачком, а самим тим и нејасном језику, а не на живом говору, онако како је та реч била и изговорена и записана? [...] У литургијском животу потребно је ослободити реч Божију од окова архаичног и мртвог језика" (Струве 1992: 51). Већина руских филолога изјашњавала се за очување црквенословенског језика у богослужбеној употреби, позивајући се углавном на традиционално присуство диглосије у руској средини, блискост руског књижевног језика црквенословенском, богатство стилских и лексичких потенцијала традиционалног богослужбеног језика и могућност његове све веће адаптације према савременом руском језику даљим нормативистичким захватима. Тако, Д. С. Лихачов децидан је у оцени да је „неопходно очувати верност напоредној употреби двају међу собом блиских језика, који су се у историји непрестано прожимали – у летописима, посланицама Цркве, патријараха и других архијереја, у проповедима" (Лихачев 1999: 279). Н. И. Толстој истиче улогу црквенословенског језика као „источника надахнућа и обрасца хармоничне целовитости, стилистичке строгости, чувара чистоте и исправности путева развоја руског језика" (Плетнева, Кравецкий 2001б: 5). А. А. Плетњова, резимирајући аргументе за и против превођења богослужбених текстова на савремени руски језик, даје овакву оцену: „Сада је тешко рећи који ће приступ однети превагу. Могуће је да ће преводи читавог богослужења или његових делова ући у општу употребу, а можда ће нова ревизија богослужбених књига, разговетно читање и појање учинити такве преводе излишнима" (Плетнева 1994: 67).

У широј црквеној јавности у полемикама о језику богослужења (поборници архаистичких тенценција текстове писане 90-их година

објединили су у зборнику Шевкунов 1999), у оптицај је уведен у лингвистици давно превазиђени аргумент о светости традиционалног богослужбеног израза, који је, истина, био веома популаран у средњевековној филологији Pax Slavia Orthodoxa (код Ивана Вишенског, Јевтимија Чудовског и др. – в. Успенский 1996: 29–58; Мечковская 1998: 14–22). Поред констатације анонимног аутора да црквенословенски језик „није људска творевина", него плод наитија Духа Светога (Шевкунов 1999: 218) и квалификовања служења на савременом руском језику као „протестантизам источног обреда" (Носов 2001: 88), теза о сакралности црквенословенског невешто се у радовима А. Камчатнова и А. Муравјова покушава оправдати догматским и канонским разлозима (Шевкунов 1999: 229, 239–240), уз сужавање иконичности језичког феномена на један конкретан језик – црквенословенски и занемаривање инваријантних одлика ове категорије што се реализују у свакоме језику његовим уцрквењењем, односно постајањем језиком народа Божијег (занимљиво је да „архаисти" нису узимали у обзир искуство других помесних православних Цркава и богослужењу на националним језицима, укључујући и СПЦ, где је преведен скоро целокупни богослужбени корпус[1]). Савременим филолозима поставка о светости и спасоносности било ког језика самог по себи неприхватљива је већ и због саме њене неспојивости са учењем о конвенционалности (условности) сваког језичког знака (образложење в. у: Мечковская 2000: 3–4, 14), као и због принципијелног става о равноправности језика, који је, уосталом, био својствен и ранохришћанској, и познијој патристичкој мисли (детаљније в. Кончаревић 2006: 52–54). Тако, супротстављајући се тези о светости, односно „освештаности употребом" традиционалног богослужбеног језика, С. С. Аверинцев наводи: „Концепт култног језика, који је у паганству неизбежан, и који је такође у складу са логиком јудаизма и ислама, Цркви је у бити стран: њен аутентични језик није било који поносно чувани *властити* дијалект, него говор разумљив онима који се спасавају" (Аверинцев 1994: 10). У истом духу расуђује филолог И. Родњанска: „Сакрализација било ког језика (или одређеног, мањег броја језика) у односу на све остале је ствар више него сумњива са хришћанске тачке гледишта" (Роднянская 1997: 87). „Сакрализација језика, то лажно коленопреклањање

1 Архимандрит др Јустин Поповић, први преводилац Златоустове Литургије на српски језик (1922), наводи: „Као што је смисао Цркве да сваки народ, примајући га у себе, обогати својом пуноћом, тако се она односи и према језику тога народа: примајући га за свој језик којим се обраћа Богу, она га надахњује и обогаћује сопственим саборним ризницама и развија његове богодане могућности (Поповић 1978: 226). За о. Јустина „литургијски језик увек [је] еванђелски, псаламски, молитвени језик у надахнућу Духа Светога, језик богослужења и богослављења, којим се освећује и посвећује народни језик. Тако се и живи народни језик освећује богослужбеном, литургијском употребом" (Поповић 1978: 229).

пред речју, као да поробљава небо, лишавајући га истинског поштовања – испуњења. Речи се апсолутизују, не остављајући места за Бога, Који пребива у безмолвију. Дакле, та рђава сакрализација језика јесте својеврсно идолопоклонство, грађење себи кумира. [...] Ако желимо да служимо Богу у Евхаристији не на сакралном, него на аутентичном језику новозаветне Цркве, морамо да схватимо да та пуноћа слободе и поверења у Цркви – према Богу и једних према другима – претпоставља и узајамну одговорност", – пише С. Зајденберг (Зайденберг 1998: 43).

Наравно, теза о светости црквенословенског језика, иако по њиховом мишљењу најмоћнији, није једини аргумент конзервативне струје окушљене око зборника у редакцији Т. Шевкунова: између осталог, срећу се мишљења (В. Асмус) да би евентуално увођење руског језика у богослужење представљало „негирање и издају наше (руске! – *прим. аут.*) културе" (Шевкунов 1999: 250), да је, како тврди Д. Названов, „оно што је свештено, па и језик, нешто што је Богу посвећено и што се у свакодневном животу не користи" (Шевкунов 1999: 280). Штавише, архаисти Г. Коробјин и Н. Михајлова идеју о ревизији богослужбених књига путем прихватања новоцрквенословенске норме, и поред њене успешне апробације у низу богослужбених књига, због чега је она подржана и на Помесном Сабору 1917–18. године, квалификују као „компромисну и утолико погоднију за уношење саблазни" (Шевкунов 1999: 12). Свакоме од ових ставова, наравно, могуће је супротставити се контрааргументима: рецимо, да ли су списи преподобног Серафима Саровског, укључујући и један од најзначајнијих споменика новије исихастичке традиције – Разговор *са Мотовиловом о циљу хришћанског живота* – негација аутентичне руске културе и духовности, с обзиром на чињеницу да су писани општеупотребним руским језиком? Да ли се та квалификација односи и на бројне успеле преводе богослужбених текстова, на литургијско стваралаштво, које је у новије доба по правилу настајало на руском језику (преглед богослужбеног ставараштва на руском језику в. у: Кравецкий, Плетнева 2001: 140–153)? Приметићемо овде да Н. Балашов веома луцидно констатује да су на црквенословенском у минула два столећа стварани углавном фалсификати, вештије или мање веште копије ранијих текстова са извесном дозом архаичне стилизације, али ограничене у погледу својих лексичких потенцијала, а да је даљи неспутани развој литургијског стваралаштва „несумњиво, тесно повезан са питањем о литургијском уцрквењењу руског језика" (исп. Балашов 2000: 436–437). Даље, уколико безрезервно прихватимо тезу о антагонизму између сакралног и профаног, као и у полемици изнети став да се „оно што је Богу посвећено у свакодневном животу не користи", доћи ћемо до парадоксалне, схизофрене расцепљености живота, па и језичког израза сваког члана РПЦ. У овом смислу А. Б. Костромин констатује: „Ако је руски језик – *блато од*

овога света, док је црквенословенски свештен и чист, пред верујућим човеком поставља се дилема: да ли да свуда и на сваком месту говори и мисли на црквенословенском, или да у чистоти пребива искључиво на једном месту – на богослужењу, а да све остало време тоне у нечистоти?" (Костромин 1997: 112). Најзад, можда је средишње питање расправе о језику богослужења заправо питање саодноса између критеријума културно-историјске вредности и лингвоестетичких потенцијала црквенословенског језика, с једне стране, и мисионарских потреба Цркве, данас суочене са великим приливом неофита за које језик представља тешко премостиву баријеру при њиховом ступању у Цркву, са друге.

Аргументи „архаиста" истицани 90-их година у новом веку нису доживели веће трансформације, осим што су сада они били упућивани Патријарху и Св. Сабору РПЦ у вези са пројектом осавремењивања црквенословенског језика у духу нормативистичких захвата предузиманих још почетком XX века, који је био припремљен 2011. и требало да буде усвојен 2013. године, али је повучен из процедуре (в. документ «Церковнославянский язык в жизни Русской Православной Церкви XXI века» и низ полемика објављених у зборнику Каверин 2012: 189–284). Нове полемике распламсавају се после иступања Патријарха на Московском епархијском сабору 20. децембра 2019. године, када је Првојерарх РПЦ пледирао за веће присуство руског језика у богослужењу, за шта се један број клирика изјаснио и у отвореном писму Патријарху од 1.11.2023. (в. Благословите 2023), што поново изазива полемичке коментаре редакција конзервативних часописа и сајтова (нпр. Рецидив неообновленчества 2023).

Данас је на руском језику могуће изводити богослужења свих служби дневног круга захваљујући серији превода (осам томова) остварених у оквиру делатности Института „Свети Филарет Московски". Аутори ових превода (са паралелним текстом на црквенословенском) користили су филолошки инструментаријум и ослонац на достигнућа савремене литургике, настојећи да очувају богословску тачност и истовремено поетску адекватност химнографског текста на руском изворнику (уз обиман текстолошки рад и коришћење критичких издања грчког текста), његову полифонију (везе са светописамским и омилитичким корпусом) и културолошко-историјску позадину. У преводилачком раду реализоване су три етапе: прва је везана за текстолошка питања (реконструисање предлошка), друга – за интерпретацију смисла текста и језичких јединица понаособ, трећа за изналажење решења смисаоно, стилски и динамички еквивалентних оригиналу (о начелима превођења сакралних текстова в. Бикман, Кэллоу 1994: 1–62; Кочетков 2015; Дубинин 2020; Дашевская 2020), узимајући у обзир и решења из раније публикованих превода (рецимо, за *Октоих* консултовани су преводи Ј. Ловјагина,

1910, Н. Нахимова, 1912, В. Адаменка, 1926), и четврта – за појачку реализацију. Идиоматски приступ резултирао је преводима високе стилске тоналности са израженим поетским квалитетима, као и ритмомелодијском линијом прилагођеном за појачко извођење (отуда су у ауторским тимовима ангажовани и музиколози, појци, диригенти), без карактеристичних за црквенословенски корпус синтаксичких обележја (ред речи по правилима грчке синтаксе), граматичких категорија (апсолутни датив, акузатив са инфинитивом), архаичног размештаја интерпункцијских знакова, и што је најважније, без лексема чије значење се не може наслутити из синхронијске перспективе или је отежано услед црквенословенско – руске међујезичке хомонимије и паронимије. Ево како природно и истовремено узвишено, а смисаоно потпуно еквивалентно црквенословенском и грчком тексту, звуче (а) васкрсни тропар, (б) Богородичен и (в) догматик првог гласа на руском језику (Октоих 2024: 14, 17, 18):

(а) Когда камнем завален и опечатан был вход/ и воины стерегли непорочное тело Твоё,/ Ты, Спаситель, в третий день восстал,/ дару я миру Жизнь./ Посему силы небесные восклицали Тебе, Податель Жизни:/ «Слава Воскресению Твоему, о Христос!/ Слава царствию Твоему!// Слава промыслу Твоему, один столь человеколюбивый!

(б) Когда Гавриил восклицал тебе, Дева: Радуйся! – с этим возгласом воплощался Владыка всего/ в тебе, святом ковчеге,/ как изрёк праведный Давид./ Явилась ты пространнее небес,/ нося во чреве Создателя своего!/ Слава Обитавшему в тебе,/ слава Родившемуся от тебя,// слава Воплотившемуся от тебя – и Освободившему нас!

(в) Ту, что весь мир прославляет,/ от людей рождённую/ и Владыку родившую,/ врата небесные – Марию Деву воспоём!/ О ней – песнь бесплотных сил, она – верных украшение,/ ведь она стала небом и храмом Божества. Она разру шила сте ну вражды,/ мирустановила и Царство открыла./ Итак, она – наш якорь веры,/ и наш Защитник – рождённый ею Господь./ Дерзай же, дерзай, Божий народ,/ ведь Он Сам победит врагов,// ибо Он всесилен.

Видели смо да су проблеми везани за језик Цркве у руској јавности у последњој деценији XX и донекле у првој четвртини XXI века разматрани и интензивније и са много већом дозом оштрине и радикализма од традиционалних тема јавних расправа о језику (нпр. питање продора позајмљеница у руски језик, однос према жаргонизмима, дијалектизмима и сл.). Свакако да су оштрина и радикализам приступа овој проблематици код једног дела учесника у јавној расправи узроковани везаношћу за дубока лична и колективна верска осећања, затим самим доживљајем Цркве и богослужења – превагом рационалистичко-спознајног или емоционално-естетичког

аспекта, али и узајамним односима јерархије и струја формираних у руском православљу, чији су антиподи зилотизам и либерализам. У савременој Русији постоје услови за остваривање пуновредне комуникације везане за духовна питања, а у том контексту и питања језика Цркве, у складу са начелима теолерантности, отворености за другог и другачијег, као и пријемчивости за научни – теолошки и филолошки – приступ овој проблематици. Стога мислимо да ће највиши органи РПЦ у наредном периоду све више изналазити решења која ће одговорити мисионарским потребама Цркве у новим условима деловања и променама у структури верничке полулације коју је донело савремено доба.

Извори

Архиерейский Собор Русской Православной Церкви, 29 ноября – 2. декабря 1994 года, Москва – Документы, доклады. Москва: Издательский отдел МП, 1995.

[Arhierejskiй Sobor Russkoй Pravoslavnoй Cerkvi, 29 noяbrя – 2. dekabrя 1994 goda, Moskva – Dokumentы, dokladы. Moskva: Izdatelьskiй otdel MP, 1995]

«Материалы Предсоборного Совета о богослужебном языке». [In:] Т. Шевкунов (ред.) Богослужебный язык Русской Церкви. История. Попытки реформации. Москва: Сретенский монастырь, 1999, 337–343.

[«Materialы Predsobornogo Soveta o bogoslužebnom яzыke». [In:] T. Ševkunov (red.) Bogoslužebnый яzыk Russkoй Cerkvi. Istoriя. Popыtki reformacii. Moskva: Sretenskiй monastыrь, 1999, 337–343]

«Программа церковных реформ, намеченных группой духовенства и мирян „Живая Церковь“ в развитии своих основных положений, принятых на Учредительном собрании группы 16/29 мая 1922 года». [In:] Т. Шевкунов (ред.) Богослужебный язык Русской Церкви. История. Попытки реформации. Москва: Сретенский монастырь, 1999, 375–376.

[«Programma cerkovnыh reform, namečennыh gruppoй duhovenstva i miяn „Živaя Cerkovь“ v razvitii svoih osnovnыh položeniй, prinяtыh na Učreditelьnom sobranii gruppы 16/29 maя 1922 goda». [In:] T. Ševkunov (red.), Bogoslužebnый яzыk Russkoй Cerkvi. Istoriя. Popыtki reformacii. Moskva: Sretenskiй monastыrь, 1999, 375–376]

«Протоколы заседаний подотдела о богослужебном языке». [In:] Т. Шевкунов (ред.) Богослужебный язык Русской Церкви. История. Попытки реформации. Москва: Сретенский монастырь, 1999, 342–368.

[«Protokolы zasedaniй podotdela o bogoslužebnom яzыke». [In:] T. Ševkunov (red.) Bogoslužebnый яzыk Russkoй Cerkvi. Istoriя. Popыtki reformacii. Moskva: Sretenskiй monastыrь, 1999, 342–368]

Благословите богослужение на русском языке в Русской Православной Церкви, Клуб ревнителей литургического возрождения (01.11.2023). <https://vk.com/wall-170077001_7634>, приступљено 18.07.2024.

[Blagoslovite bogosluženie na russkom ꙗzꙑke v Russkoй Pravoslavnoй Cerkvi, Klub revniteleй liturgičeskogo vozroždenia (01.11.2023). <https://vk.com/wall-170077001_7634>, pristupljeno 18.07.2024]

Проект документа «Церковнославянский язык в жизни Русской Православной Церкви XXI века», РПЦ. Московский Патриархат (16.06.2011.) http://www.patriarchia.ru/db/text/1542499.html, приступљено 17.07.2024.

[Proekt dokumenta «Cerkovnoslavꙗnskiй ꙗzꙑk v žizni Russkoй Pravoslavnoй Cerkvi XXI veka», RPC. Moskovskiй Patriarhat (16.06.2011.) http://www.patriarchia.ru/db/text/1542499.html, pristupljeno 17.07.2024]

Рецидив неообновленчества, Благодатный огонь (01.11.2023). https://blagogon.ru/biblio/993/, приступљено 18.07.2024.

[Recidiv neoobnovlenčestva, Blagodatnꙑй ogonь (01.11.2023). https://blagogon.ru/biblio/993/, pristupljeno 18.07.2024.]

„Konstitucija ‘Sacrosanctum Concilium’ o svetoj Liturgiji”. [In:] Josip Turinović (prir.) Drugi vatikanski koncil. Dokumenti. Latinski i hrvatski. Zagreb: Kršćanska sadašnjost, 1986, 6–71.

Цитирана литература

Аверинцев, С. С. «Язык как совместное обладание эпох и поколений». [In:] Язык Церкви. Материалы международной богословской конференции (Москва, сентябрь 1998). Москва: Свято-Филаретовская высшая православно-христианская школа, 2002, 7–16.

[Averincev, S. S. «Ꙗzꙑk kak sovmestnoe obladanie эpoh i pokoleniй». [In:] Ꙗzꙑk Cerkvi. Materialꙑ meždunarodnoй bogoslovskoй konferencii (Moskva, sentꙗbrь 1998). Moskva: Svꙗto-Filaretovskꙗꙗ vꙑsšꙗꙗ pravoslavno-hristianskꙗꙗ škola, 2002, 7–16]

Адаменко, В. «О доступности церковной службы». [В сб.:] Язык Церкви. Вып. 2. Москва, 1997, стр. 45–51.

[Adamenko, V. «O dostupnosti cerkovnoй službꙑ». [V sb.:] Ꙗzꙑk Cerkvi. Vꙑp. 2. Moskva, 1997, str. 45–51]

Балашов, Н. На пути к литургическому возрождению. Москва: КПЦ „Духовная библиотека”, 2001.

[Balašov, N. Na puti k liturgičeskomu vozroždeniю. Moskva: KPC „Duhovnꙗꙗ biblioteka”, 2001.]

Бикман, Дж., Дж. Кэллоу. Не искажая слова Божия. Принципы перевода и семантического анализа Библии. Санкт-Петербург: Ноах, 1994.

[Bikman, Dž., Dž. Kəllou. Ne iskažꙗꙗ slova Božiꙗ. Principꙑ perevoda i semantičeskogo analiza Biblii. Sankt-Peterburg: Noah, 1994.]

Вукашиновић, Владимир. Литургијска обнова у XX веку. Београд, Нови Сад, Вршац: Богословски факултет, Беседа, ФИДЕБ, 2001.

[Vukašinović, Vladimir. Liturgijska obnova u XX veku. Beograd, Novi Sad, Vršac: Bogoslovski fakultet, Beseda, FIDEB, 2001.]

Дашевская, З. «Переводы анафоры святителя Иоанна Златоуста в первой половине XX века: богословская интерпретация литургического текста». Вестник СФИ 36, 2020, 26–57.

[Daševskaя, Z. «Perevodы anaforы svяtitelя Ioanna Zlatousta v pervoй polovine XX veka: bogoslovskaя interpretacія liturgičeskogo teksta». Vestnik SFI 36, 2020, 26–57.]

Дубинин, Н. «Traditio, traductio, aptatio: применение принципов в русском переводе Римского Миссала». Вестник СФИ 36, 2020, 80–99.

[Dubinin, N. (2020): «Traditio, traductio, aptatio: primenenie principov v russkom perevode Rimskogo Missala". Vestnik SFI 36, 2020, 80–99]

Зайденберг, С. «Язык Церкви – возвращение к Церкви». Православная община, 6, 1998, 54–87.

[Zaйdenberg, S. «Яzыk Cerkvi – vozvraщenie k Cerkvi». Pravoslavnaя obщina, 6, 1998, 54–87]

Каверин, Н. (сост). Церковнославянский язык в богослужении РПЦ. Сборник. Москва: Русский Хронографъ, 2012.

[Kaverin, N. (sost). Cerkovnoslavяnskiй яzыk v bogosluženii RPC. Sbornik. Moskva: Russkiй Hronografъ, 2012]

Кончаревић, Ксенија. Језик и православна духовност. Крагујевац: Каленић, 2006.

[Končarević, Ksenija. Jezik i pravoslavna duhovnost. Kragujevac: Kalenić, 2006]

Костромин, А. Б. «О переводе богослужебных текстов: pro et contra двух языков». [In.:] Язык Церкви. Вып. 2. Москва: Свято-Филаретовская высшая православно-христианская школа, 1997, 108–116.

[Kostromin, A. B. «O perevode bogoslužebnыh tekstov: pro et contra dvuh яzыkov». [In.:] Яzыk Cerkvi. Vыp. 2. Moskva: Svяto-Filaretovskaя vыsšaя pravoslavno-hristianskaя škola, 1997, 108–116]

Кочетков, Г. «О языке оглашения». [In:] Язык Церкви. Вып. 2. Москва: Свято-Филаретовская высшая православно-христианская школа, 1997, 52–53.

[Kočetkov, G. «O яzыke oglašenія». [In:] Яzыk Cerkvi. Vыp. 2. Moskva: Svяto-Filaretovskaя vыsšaя pravoslavno-hristianskaя škola, 1997, 52–53]

Кочетков, Г. «Язык Церкви – язык общения». [In:] Язык Церкви. Вып. 2. Москва, 1997, стр. 54–65.

[Kočetkov, G. «Яzыk Cerkvi – яzыk obщenія». [In:] Яzыk Cerkvi. Vыp. 2. Moskva, 1997, str. 54–65]

Кочетков, Г. „Научно-богословские основания, необходимость и возможность перевода богослужебных текстов с древних языков на современный". „Предисловие к серии переводов в семи книгах". [In:] Православное богослужение в переводе с гречекого и црковнославянского языка. Кн. 1: Вечерня и утреня с приложением церковнославянских текстов. Изд. 3-е, испр. и доп. Москва: Свято-Филаретовский православно-христианский институт, 2015, 5–25.

[Kočetkov, G. „Naučno-bogoslovskie osnovaniя, neobhodimostь i vozmožnostь perevoda bogoslužebnыh tekstov s drevnih яzыkov na sovremennый". „Predislovie k serii perevodov v semi knigah". [In:] Pravoslavnoe bogosluženie v perevode s grečekogo i crkovnoslavяnskogo яzыka. Kn. 1: Večerня i utreня s priloženiem cerkovnoslavяnskih tekstov. Izd. 3-e, ispr. i dop. Moskva: Svяto-Filaretovskiй pravoslavno-hristianskiй institut, 2015, 5–25]

Кравецкий, А. Г. «Проблема богослужебного языка на Соборе 1917–18 годов и в последующие десятилетия». Журнал Московской Патриархии 2, 1994, 68–86.

[Kraveckiй, A. G. «Problema bogoslužebnogo yzyka na Sobore 1917–18 godov i v posleduющie desяtiletiя». Žurnal Moskovskoй Patriarhii 2, 1994, 68–86]

Кравецкий, А. Г., А. А. Плетнева. «Патриарх Сергий как литургист». Журнал Московской Патриархии 5, 1994, 37–48.

[Kraveckiй, A. G., A. A. Pletneva. «Patriarh Sergiй kak liturgist». Žurnal Moskovskoй Patriarhii 5, 1994, 37–48]

Кравецкий, А. Г., А. А. Плетнева. История церковнославянского языка в России (конец XIX–XX в.). Москва: Языки русской культуры, 2001.

[Kraveckiй, A. G., A. A. Pletneva. Istoriя cerkovnoslavяnskogo yzyka v Rossii (konec XIX–XX v.). Moskva: Yzyki russkoй kulьturы, 2001]

Левитин-Краснов, А., В. Шавров. Очерки по истории русской церковной смуты. Москва, Küsnacht: Крутицкое патриаршее подворье, Inst. Glaube in der 2. Welt, 1996.

[Levitin-Krasnov, A., V. Šavrov. Očerki po istorii russkoй cerkovnoй smutы. Moskva, Küsnacht: Krutickoe patriaršee podvorьe, Inst. Glaube in der 2. Welt, 1996]

Лихачев, Д. С. «Русский язык в богослужении и в богословской мысли». Воздрождение, 1998, 276–279.

[Lihačev, D. S. «Russkiй yzyk v bogosluženii i v bogoslovskoй mыsli». Vozdroždenie, 1998, 276–279]

Мейендорф, И. «Об изменяемости и неизменности православного богослужения». Вестник РХД 153, 1988, 30–38.

[Meйendorf, I. „Ob izmenяemosti i neizmennosti pravoslavnogo bogosluženiя“. Vestnik RHD 153, 1988, 30–38]

Мечковская, Н. Б. «Кирилло-Мефодиевское наследие в филологии Slavia Orthodoxa и языковые вопросы в русском Православии XX века». Вопросы языкознания 2, 2000, 3–17.

[Mečkovskaя, N. B. «Kirillo-Mefodievskoe nasledie v filologii Slavia Orthodoxa i yzykovыe voprosы v russkom Pravoslavii HH veka». Voprosы yzykoznaniя 2, 2000, 3–17]

Носов, С. «Современое обновленчество и богослужебный язык». Благодатный огонь 6, 2001, 86–95.

[Nosov, S. «Sovremenoe obnovlenčestvo i bogoslužebnый yzyk». Blagodatnый ogonь 6, 2001, 86–95]

Октоих. Избранные песнопения на русском и церковнославянском языках. Пер. Г. Кочеткова, З. М. Дашевской, П. С. Озерского, Я. Р. Пантуевой. СФИ, Москва 2023.

[Oktoih. Izbrannыe pesnopeniя na russkom i cerkovnoslavяnskom yzykah. Per. G. Kočetkova, Z. M. Daševskoй, P. S. Ozerskogo, Я. R. Pantuevoй. SFI, Moskva 2023]

Плетнева, А. А. «К проблеме перевода богослужебных текстов на русский язык». Журнал Московской Патриархии, 2, 1994, 62–67.

[Pletneva, A. A. «K probleme perevoda bogoslužebnыh tekstov na russkiй yzyk». Žurnal Moskovskoй Patriarhii, 2, 1994, 62–67]

Поповић, Јустин. „Поговор”. [In:] Божанствене Литургије. Београд: б. и., 1978, 223–228.

[Popović, Justin. „Pogovor”. [In:] Božanstvene Liturgije. Beograd: b. i., 1978, 223–228]

Роднянская, И. «Язык православного богослужения как препятствие к раскультуриванию современной России». Литературная учеба 5–6, 1997, 86–93.

[Rodnянskaя, I. «Яzыk pravoslavnogo bogosluženiя kak prepяtstvie k raskulьturivaniю sovremennoй Rossii». Literaturnaя učeba 5–6, 1997, 86–93]

Сове, Б. И. «Проблема исправления богослужебных книг в России в XIX–XX веках». Богословские труды 1, 1970, 25–69.

[Sove, B. I. «Problema ispravleniя bogoslužebnыh knig v Rossii v XIX–XX vekah». Bogoslovskie trudы 1, 1970, 25-69]

Струве, Н. А. Православие и культура. Москва: Христианское издательство, 1992.

[Struve, N. A. Pravoslavie i kulьtura. Moskva: Hristianskoe izdatelьstvo, 1992]

Успенский, Б. А. «Языковая ситуация и языковое сознание в Московской Руси: восприятие церковнославянского и русского языка». [In:] Б. А. Успенский, Язык и культура. Избранные труды, т. 2. Москва, 1996, 29–58.

[Uspenskiй, B. A. «Яzыkovaя situacia i яzыkovoe soznanie v Moskovskoй Rusi: vospriяtie cerkovnoslavянskogo i russkogo яzыka». [In:] B. A. Uspenskiй, Яzыk i kulьtura. Izbrannыe trudы, t. 2. Moskva, 1996, 29-58.]

Федотов, Г. П. «Славянский или русский язык в богослужении». Путь, Париж 57, 1938, 3–29.

Fedotov, G. P. «Slavянskiй ili russkiй яzыk v bogosluženii». Putь, Pariž 57, 1938, 3–29]

Фирсов, С. Русская Церковь накануне перемен. Москва: КПЦ Духовная библиотека, 2002.

[Firsov, S. Russkaя Cerkovь nakanune peremen. Moskva: KPC Duhovnaя biblioteka, 2002]

Шевкунов, Т. (ред.) Богослужебный язык Русской Церкви. История. Попытки реформации. Москва: Сретенский монастырь, 1999.

[Ševkunov, T. (red.) Bogoslužebnый яzыk Russkoй Cerkvi. Istoriя. Popыtki reformacii. Moskva: Sretenskiй monastыrь, 1999]

Язык Церкви. Вып. 2. Москва Москва: Свято-Филаретовская высшая православно-христианская школа, 1997.

[Яzыk Cerkvi. Vыp. 2. Moskva Moskva: Svяto-Filaretovskaя vыsšaя pravoslavno-hristianskaя škola, 1997]

Ксения Кончаревич

ЯЗЫКОВАЯ ПОЛИТИКА РПЦ В ПОСТСОВЕТСКОМ ПЕРИОДЕ: МЕЖДУ ВЫЗОВАМИ И ВОЗМОЖНЫМИ ОТВЕТАМИ

Резюме

В статье рассматриваются социолингвистические и историко-культурные предпосылки внедрения русского языка в богослужение. Отмечается, что в языковой политике РПЦ с 90-х годов XX века сосуществуют архаизирующие и новаторские тенденции, при этом за последние десять лет наблюдается усиление новаторских тенденций, берущих свое начало со времени подготовки к Помесному Собору 1905–1917 г. и самого Поместного Собора 1917–18 г. Многое сделано по переводу корпуса богослужебных книг (по состоянию на 2023 год Институтом св. Филарета Московского издано восемь томов богослужебных текстов, переведенных на русский язык). В рамках работы представлены методологические отправные точки коллектива авторов этих успешных идиоматических переводов.

Ключевые слова: русский язык в богослужебном употреблении, церковнославянский язык, языковая политика Церкви, перевод богослужебных текстов.